

Paqanizm və təbiət kultu: kelt mifoloji dünyagörüşündə simvolların funksiyası

Ətrabə Gül

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Bakı Mühəndislik Universiteti. Azərbaycan.
E-mail: egul@beu.edu.az

Annotasiya. Təqdim olunan məqalədə keltlərin zəngin mifoloji irsi paqanizm və təbiət kultu kontekstində araşdırılır. Bardlar, druidlər və filidlər vasitəsilə nəsillərdən nəsillərə ötürülmüş mifik hekayələrdə yer üzünü, onun canlılarını və təbiət möcüzələrini canlandıran bir mədəniyyətin rəsmi yaranır. Bildirilir ki, kelt mifinin tanrıları və tanrıçaları Günəşi, ulduzları, odu, suyu, havanı, torpağı, heyvanları və fani aləmdən kənarda olan ruh dünyasını simvollaşdırır. Çoxtanrıçılıq, animizm və panteizmlə səciyyələnən kelt paqanizmində təbiətin mifoloji dərkində simvolların funksiyası araşdırılır. Göstərilir ki, paqanizm təbiət ilə harmoniya prinsipinə əsaslanırdı, insanın ətrafında gördüyü hər şeyin “səkrallığına” inancı paqan dünyagörüşün əsasını təşkil edirdi. Bu səkrallıq ilahiliyin, tanrısalığın təzahürüdür və bu prinsip kelt mifologiyasının mahiyyətini müəyyənləşdirir.

Açar sözlər: keltlər, mifologiya, paqanizm, təbiət, simvol

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 12.11.2021; qəbul edilib – 19.11.2021

Paganism and the Cult of Nature: the function of symbols in the Celtic mythological worldview

Etrabə Gul

Doctor of Philosophy in Philology
Baku Engineering University. Azerbaijan.
E-mail: egul@beu.edu.az

Abstract. The article investigates the rich mythological heritage of the Celts in the context of paganism and the cult of nature. Mythical stories passed down from generation to generation through bards, druids, and elephants depict a culture that enlivens the earth, its creatures, and the wonders of nature. It is said that the Gods and Goddesses of Celtic mythology symbolize the Sun, stars, fire, water, air, earth, animals, and the spirit world beyond the mortal world. Celtic paganism, characterized by polytheism, animism, and pantheism, examines the function of symbols in the mythological understanding of nature. It is shown that paganism was based on the principle of harmony with nature, the belief in the “sacredness” of everything one sees around man was the basis of the pagan worldview. This sacredness is a manifestation of divinity, divinity, and this principle defines the essence of Celtic mythology.

Keywords: Celts, mythology, paganism, nature, symbols

Article history: received – 12.11.2021; accepted – 19.11.2021

Giriş / Introduction

Anqlo-saksonların gəlişindən əvvəl Böyük Britaniya adalarının yerli sakinləri keltlər idi. Keltlər zəngin mifoloji irsə sahib idilər və bu irs müasir irland, şotland, eləcə də ingilis ədəbi-mədəni dünyagörüşündə hələ də yaşamağa davam edir. Keltlər eramızdan əvvəl birinci minillikdə Qərbi və Mərkəzi Avropanın çox hissəsinə hakim olan böyük insan toplumu idi. İlk dəfə Mərkəzi Avropada Tunc dövrünün sonu, Dəmir dövrünün əvvəllərində ortaya çıxıblar. Keltlər tərəfindən işğal edilmiş torpaqlar Atlantik Okeanından Şimal dənizinə, oradan da Qara

dənizə qədər geniş coğrafi ərazini əhatə edirdi. Keltlər bəzi ortaqlar mədəniyyət xüsusiyyətlərinə, ortaqlar dil, adət və dini dünyagörüşə sahib olsalar da, onları bir irq, bir millət və ya bir tayfa kimi təsvir etmək çətindir. Adətən keltlər Qaullar, Keltiberlər, Qallekslər, Qalatlar, Britlər, Qaellər və onların kökləri daxil olmaqla, müxtəlif regional-tarixi qruplaşmalarla təmsil olunublar. Kelt dünyasında etnik, dil və mədəniyyət arasındakı əlaqə aydın deyil və mübahisəlidir [18]. Keltlər ortaqlar dildə fərqli ləhcələrdə danışır, regionun müxtəlif ərazilərində yaşayırdılar.

Əsas hissə / Main Part

Pre-kelt dövrü Avropanın son Neolit və Tunc dövrünü əhatə edir, Kelt dövrü isə eramızdan əvvəl IX əsrdən, Dəmir dövründən başlayır. Arxeoloji tədqiqatlarda kelt mədəniyyəti adətən iki fərqli dövrə ayrılır: 1) Hallstatt (Qalıştat) dövrü (e.ə 700-450-ci illər) adını Kelt mədəniyyətinin bu dövrünə aid tapıntıların aşkarlandığı Avstriyanın Hallstatt kəndindən götürür. Dönəm Mərkəzi Avropadan Keltlərin yeni torpaqlara köçü ilə əlamətdar idi, Hallstatt dövrünün başlamasından bir müddət əvvəl Keltlər İspaniyaya köç etmiş və e.ə 600-cü ilə qədər İrlandiyada, sonrakı illərdə Britaniya adalarında məskunlaşmağa başlamışdılar; 2) La Tene (Laten) dövrü (e.ə 450-50-ci illər) Kelt əsərlərinin kəşf edildiyi İsveçrədəki bir kəndin adını daşıyır. Bu dövrün başlanğıcında, e.ə. IV əsrdə Keltlər Yunanı-Roma dünyasına hücum edib, e.ə. 390-cı ildə Romanı, e.ə 279-cu ildə Delfini (Yunanıstan) işğal etdilər. Bu vaxta qədər artıq Kelt xalqları indiki Türkiyənin mərkəzi bölgələrinə, İtaliyaya, İspaniyaya, Portuqaliyaya və Fransaya köç etmişdilər, İrlandiya, Şotlandiya, Uels, Man Adası, Bretaniya və Qalulda (Qalliyada) qalalar qurmuşdular. E.ə. 250-ci ilə qədər Laten mədəniyyəti İngiltərədə üstünlük təşkil edən mədəniyyət idi. İndiki Fransa, Belçika, İsveçrə, İtaliyanın şimalında Qalliya olaraq bilinən bölgədə Dəmir çağından Roma Respublikası dövrünə qədər yaşayan kelt mənşəli xalqlara qallar və qalyalıqlar (gaulls) deyilirdi [2]. Keltlər öz irslərini qədim Roma şəhəri Qa-

ulla (Qalul, Qalliya) əlaqələndirirlər və buradan kontinental Avropaya, xüsusən İrlandiya, Şotlandiya, İngiltərə və Qərbi Avropadakı digər yerlərə yaymışdılar. Britaniya adalarının dini inancları və dilləri ilə qalları xatırladan sakinlərini britanlar və ya brittilər, şotland keltlərini kalidonlar adlandırırdılar. Şimal-qərbi Avropanın Atlantik sahillərində Keltlər etnonimi irlandlar, qalyalıqlar, şotlandlar, Men adası sakinləri, Kornuellər, Breton etnoslarını əhatə edir [26, s.23]. Bu gün Kelt adı bu yerləri birləşdirən milli və ya coğrafi kimlik qavramıdır.

Kelt paqan inanclarında təbiət və simvolları

Kelt xalqlarının mədəniyyəti əkinçilik və çobanlıq üzərində qurulmuşdu. Təbiət mühüm qida və qazanc mənbəyi idi. Kelt etnik ənənəsində təbiətlə harmoniya çox güclü idi, bu ənənə özünü müasir dövrdə də yaşadır, belə ki, Britaniya sakinlərinin modern paqan inanclarında – neopaqanizmdə müəyyən dərəcədə mühafizə olunur. Modern paqanizm və ya neopaqanizmin tarixi təcrübə və müasirliyin sintezindən törədiyini, xristianlıq öncəsi folklor və etnoqrafik mənbələrdən təsirləndiyi məlumdur [9, s.47]. Adətən paqanizmi üç mərhələyə bölürlər: paleo-paqanizm (Təktanlıq dinlərdən əvvəl, paleolit topluslarından Roma dövrünə qədər yaşayan çoxtanrılıq və təbiət əsaslı inanclar); mezo-paqanizm (Renessansdan XIX əsrə qədər davam edən, əski inancları yenidən canlandıran dünyagörüş sistemi, Gül-xaç, Massonluq, Qızıl Şəfəq və s. kimi ezoterik və romantik səciyyə

daşıyır); neo-paqanizm (XX əsrin ikinci yarısında əski inanclara dayanaraq ortaya çıxan Təbiət-Tanrıça, bəzən də dualist – kişi və qadın tanrılar kultuna söykənən marjinal hərəkət) [2, s.20-21]. Bütperəst ilahiyyatın ümumi elementləri – çoxtanrıçılıq, animizm və panteizm neo-paqanizm üçün də xarakterikdir.

Xristianlığı qəbul edənə qədər paqanizm kelt dini dünyagörüşü üçün əsas idi, çoxtanrıçılıq, tanrı və tanrıçalar panteonu təbii dünyanın fərqli yönələri – göy, günəş, çaylar, dağlar və s. ilə bağlıydı. Fani dünya ilə tanrılar aləmi arasındakı bağlantı druidlər (ruhani sehrbazlar) tərəfindən gerçəkləşdirilirdi. Paqanizm təbiət ilə harmoniya prinsipinə əsaslanırdı, insanın ətrafında gördüyü hər şeyin “səkrallığına” inancı paqan dünyagörüşünün əsasını təşkil edirdi. Bu səkrallıq ilahiliyin, tanrısallığın təzahürü idi. *“Paqan təbiət ilə uzlaşaraq əldə etdiyi bu müqəddəsliyi – kainatın yaradıcı gücünü müxtəlif simvollarla ifadə etməyə çalışırdı, əslində tanrı və tanrıçalar bu gücün fərqli yönələrinin simvolları idi”* [2, s.18].

Politeizm, ilahi varlıqların çoxluğuna inam, təbiəti teofoniya, ilahiliyin təzahürü kimi görmək və ilahi başlanğıcın qadın prinsipini qəbul etmək paqanizmin əsas xüsusiyyətləridir [19, s.2]. Kelt tanrıları iki kateqoriyaya bölünür: ümumi tanrılar və yerli tanrılar. “Ümumi tanrılar” Keltlər tərəfindən böyük bölgələrdə tanınırdı, bunlar qoruyucu, şəfəverici, şans və ləyaqətlə bağlı tanrı və tanrıçalardır. Keltlərin təbiətə ibadətini təcəssüm etdirən “yerli tanrılar” isə dağlar, ağaclar və ya çaylar kimi təbii landşaftların ruhları idi və buna görə də yalnız ətraf ərazilərdəki yerli əhali tərəfindən tanınırdı [24, s.244]. Kelt torpaqları xristianlaşdıqdan sonra, xristian müəlliflər tərəfindən paqan tanrıların bir qismini evhemerizasiya etmək və ya hətta şeytanlaşdırmaq cəhdləri ortaya çıxdı, bu tanrıların bir qismi isə kilsənin müqəddəslər siyahısına daxil oldu. Məsələn, Danu nəslə ilahiləşdirilmiş əcdadlar kimi təfsir edilir, xristian yazılarında bəzən “enmiş mələklər”, bəzən sadəcə insanlar, bəzən isə demonik qüvvələr kimi bəhs edilir.

Keltlərin təbii dünyası heç bir yerdə dini, ritual və mif aləmindən daha aydın şəkildə təzahür etmir. Keltlərin ritual fəaliyyəti xüsusilə,

vəhşi, əl dəyməmiş yerlərlə əlaqəli olduğu görünür: bataqlıqlar, göllər, bulaqlar və ağaclıqlar [14, s.145].

Keltlərə görə bütün təbiət hadisələrində alqışlanan fəvqəltəbii qüvvələr gözdə tutulmuş, əksinə, sakitləşdirmək, dinləndirilmək və tovlamaq lazım idi. Kelt dini dünyagörüşündə bütün inancların və dini təbiiqlərin əsasını qoyan təbiətin möcüzəvi gücü idi. Ən əhəmiyyətli ilahi güclərdən bəziləri günəş, göy gurultusu, məhsuldarlıq və su ilə bağlıdır. Bunlar pan-Kelt tanrıları sayılır, tədricən göy tanrıları, ana tanrıçalar, su və ağac kultları qəbilə sərhədlərini aşdı, bütün Kelt Avropasına yayıldı. Kelt mifologiyasında hər ağacın, hər dağın, hər qayanın və hər bulağın öz ruhu və ya numeni var [15, s.1].

Ümumiyyətlə, insan və təbiət paralelizmində ən ilkin başlanğıc mifoloji təsəvvürlərlə bağlıdır. Mifoloji təsəvvürlər, dünyagörüşlər, anlayış və etiqadlar məhz *“hakimi-dövrən Mif”*də *“təmərküzləşir”*. Kamal Abdulla mifoloji təsəvvürlə bağlı yazır: *“mifoloji təsəvvür təkcə bizim eşitdiyimiz nağıl və əfsanələri bəzəyən, onların məzmunu “müşayiət” edən ornamental bəzəklər sistemi deyil. Mifoloji təsəvvür qədim insanın dünyagörüşünün əsasını formalaşdıran, onun hərəkətlərinin normativ sistemini müəyyənləşdirən, onun təbiətlə, ətraf mühitlə, sonradan cəmiyyətlə münasibətlərini tənzimləyən və cilalayan bütöv bir yaşayış üsuludur”* Mifoloji təsəvvürün hökm sürdüyü dünyada insan özünü böyük və dərkedilməz təbiətin ayrılmaz bir hissəsi sayır, özünü təbiətin içindən seçməyə, ayırmağa başladığı andan onun mifoloji təfəkkürü də *“durğunluq dövrünün mənəşəsindən qurtulur, başlayır inkişaf etməyə – şaxələnilir, dərinləşir, zənginləşir”* [1, s.41-42; 46]. Mifin reallaşdığı məkan – kollektivdir, mifoloji düşüncədə kollektivin psixologiyası, təcrübəsi, duyğu və düşüncəsi əksini tapır [1, s.49; 4, s.31]. İnsan kosmik nizam və bu nizamdakı yerini öyrənməyə mifik təfəkkürlə başlamışdı. Cəlil Bəydili qeyd edir ki, *“mifologiyanın başlıca mənasını xaosun kosmosa çevrilməsi təşkil edir... mifologiya bu mənada yalnız miflər sistemi yox, mahiyyətdə həm də tarixi və elmi düşüncə tipinə qarşı dayanan xüsusi təfəkkür tipi kimi səciyyələndirilir. ... Mifologiya...hər bir mədəniyyətin özünü təşkil edən düşüncə hadisəsidir”* [5, s.21-22].

Hər bir mədəniyyətin ənənələr sitemində mühafizə olunan mifoloji təsəvvürlərdə demək olar ki, təbiətin müxtəlif hadisələrinin, məkan və zaman elementlərinin, bioloji və zooloji aləminin bütün nümayəndələrinin rəmzi-metamorik dərki ilə bağlı mifik rəvayət və hekayələrə rast gəlmək mümkündür. *“Mif bilinməyənlər, məchul olanlar haqqdadır; yaşanmamışdan əvvəl onları ifadə etmək üçün sözlərimizin olmadığı təcrübələrdən bəhs edir. Buna görə də mif böyük sükunun qəlbinin dərinliyinə boylanır”* [3, s.7]. Dünyanın ayrı-ayrı xalqlarının miflərində dünyanın yaradılışı haqqında rəmzi-metamorik təsəvvürlər, yaradılış hadisəsi, kosmoqoniya aktıyla bağlı xeyli sayda informasiya kodlanıb. Buna görə də, *müasir və texnogen mədəniyyətimiz, mif və rituallarda təbiət haqqında anlayışlarını ifadə edən ibtidai cəmiyyətlərdən çox şey öyrənə bilər* [21, s.3]. Lakin öyrənmə prosesində, mifoloji təsəvvürlərin zəngin simvolikasının, ənənəvi rəmlər dünyasının əski sivilizasiyaları indikilərdən fərqləndirən başlıca əlamət [4, s.30] olduğunu unutmamaq lazımdır. Məhz bu fərqlilik və özünəməxsusluq mifik çağın dünyaya qoyduğu mirasın öyrənilməsində çoxyönlü baxışın formalaşmasına təkan vermişdi. *“Əski mədəniyyətlərdə nəhəng teleskoplar, ultrabənövşəyi və infraqırmızı dərin kosmik sensorlar, radio teleskoplar, peyklər, kosmik zondlar və cihazlar yox idi. Öz mistik təsəvvürlərini ətraflarında görə bildikləri əsasında qurmalı idilər”* [16, s.3]. Kelt mifologiyasında təbiət haqqında təsəvvürlər də bu prinsiplərə əsaslanır, İrland, Şotland, bretonların mifik hafizəsini təşkil edir.

Bütün mifologiyalar kosmoqoniya ilə başlayıb, esxatologiya ilə bitir [32, s.147]. Kelt pəqan inanclarında etioloji, kosmoqonik və esxatoloji miflər fərqli, amma biraz zəif səciyyə daşıyır. Germanlərdən fərqli olaraq, keltlərin kosmoqonik mifləri yazıya köçürülməmişdi (çox güman ki, xrsitianlığın təsiri ilə), buna görə də bugünə gəlib çatmayıb. Lakin Roma şairi Lukanın əsərlərinə və şərhçilərinə istinadən Qall ilahi triadası – Ezus, Taranis və Teutat adlı tanrıların kosmoqonik məzmunlu miflərlə əlaqəli olduğu ehtimal olunur. Belə ki, Lukan bu tanrılara qurbanvermə mərasimindən bəhs edir: Ezus ağacdən asılmış qurbanları, Taranis (ıldırım tanrısı) hörmə səbətdə yandırılmış qurbanları,

Teutat (nəslin himayədarı) isə su çəlləyində boğulmuş qurbanları qəbul edir. Bəzi ikonoqrafik təsvirlərdə ağac yanında, saqqallı və ya saqqalsız, əlində orağ, ya da balta təsvir olunan Ezusa rast gəlinir. “Qayıqçılar sütunu” adlı qədim abidədə ağacla yanaşı, bir boğa (“Tarvos Trigaranus”) təsvirinə də rast gəlinir ki, bu boğanın üstündə üç durna var. Bu ilahi varlıq – boğa ağacın altında dayanır və bitişik löhvədə Tanrı Esus əlində balta ilə bu ağacı kəsir. Bəzi mənbələrə görə, Ezus əlindəki balta ilə bu boğanı kəsir, boğanın bədənindən dünya yaradılır, nizam qurulur [10]. Bu fikrin tərəfdarları keltlərin ağaca olan hörmətini və ibadətini əsas götürürlər, ağac və Ezusun əlaqəsini İrland druidlərinin öksəotuna ibadət ayini ilə bağlayırlar. Kelt mifologiyasında da ağac həyat simvoludur-alma ağacları O biri Dünya ilə, Myrddin, Manannan və Avalon ilə əlaqələndirilir. Ağac bir “axis mundi”dir, skandinavların İqdrasili ilə eyni rola malikdir. Üç durna isə üçlü tanrı, üç formada və ya görünüşdə görünən, bir tanrı olaraq ibadət edilən üç tanrı inancı ilə bağlıdır. Karl Qustav Yunqa görə tanrı üçlüyü fikri primitiv səviyyədə çox erkən ortaya çıxıb. Antik və Şərq dinlərindəki arxaik üçlüklərin sayı hədsiz dərəcədə çoxdur və qeyd edir ki, üçlüyün qurulması din tarixində böyük ehtimalla Xristian üçlüyünün əsasını təşkil edən bir arxetipdir [20, s.109-110]. Üç durna Uels mifində Priderinin anası, tanrıça Maxa və Epona ilə eyniləşdirilə bilən Riannonun üç quşu ilə səsləşir. Uels Mabinogi mətnlərində rast gəlinən bu sehrli quşların – “Adar Rhiannon”un (“Riannon quşları”) [13, s.32] nəğməsi “Ölüləri oyandıra bilən və yaşayanları yatızdıran” gücə malik idi. Ayrıca İrland miflərində döyüş meydanında qarğa (bəzən də, quzğun, ilanbalığı, inək) cildində görünən üç bacı – Morriqan, Maxa (tez -tez Riannon ilə bərabər tutulur) və Badb triadası da bu üç durna ilə səsləşir. Konnaxt və Olster arasında müharibələrə səbəb olan, Morriqanı Kuxulinə düşməni edən məşhur boz Kuxulin öküzü, müharibəni dayandıran və İrlandiyada nizamı bərpa edən ağ bir öküzün ölümü və s. öküz (boğa) kultuna diqqəti cəlb edir. Maraqlıdır ki, öküzün öldürülməsini travaktoniya ilə – mitraizmdə Mitra tərəfindən öküzün kəsilməsinin müqəddəs bir akt olması fikri ilə bağlayırlar, eyni yaradılış mifi-

nin kelt versiyası hesab edirlər, keltlər və farsların (əslində Mitranın hinduizmdə xüsusi rolu və mövqeyi var – Ə.G.) eyni qaynaqdan – Hind-Avropa soyundan gəlməsi bu fərziyyənin əsas səbəbidir və fikri irəli sürənlərə görə məntiqsiz deyil [28]. Nord mifologiyasında İmirin südü ilə böyüdüüyü Audhumla, Qinnunqaqapın duzlu buz bloklarını yalayaraq, ilk insan Buriyi yaradır. Burinin ardıcılıqları – Odin, Vili və Ve tərəfindən öldürülən İmirin qanında bütün nəhənglər (Birqelmirdən və tanrılardan başqa) hər şey boğulur, bu tufandan sonra dünya yenidən yaradılır.

M.Eliade qeyd edir, ənənəvi cəmiyyətlərdə adətən yaşam ərazisi və onu əhatə edən naməlum, qeyri-müəyyən ərazi arasında hər zaman bir qarşıdurma xarakterikdir. Birincisi “dün-yə”dir, “kosmosdur”, ikincisi isə “Xaos” [30, s.27-28]. Tədqiqatçılar, xüsusilə Darbua de Jubenvill qeyd edirlər ki, irland miflərinin “mifoloji” adlanan silsiləsi tanrıların, insanların və dünyanın mənşəyi ilə bağlıdır [32, s.149]. İrlandiyanın ilk sakinləri – Kesair və dəstəsi ilə bağlı mifdə Fintan mak Boxra adlı bir “müdrək”dən bəhs olunur, daşqından əvvəl Kesairi İrlandiyanı müşayiət edən bir görücü idi. Kesairin mifoloji ekspedisiyasında 50 qadınla bərabər gəlmiş üç kişidən (Kesairin atası Bit və pilot Ladradan başqa, bu üç kişinin hər birinin 16 arvadı var.) biridir. Daşqında arvadları və uşaqları boğulur, lakin o, bir il suyun altında “Fintanın qəbri” adlanan bir mağarada qalır və xilas olur. Daha sonra bir qartala, ardınca şahinə çevrilir, sonra yenidən insan şəklinə dönür. Tufandan sonra 5500 il yaşayır və İrlandiya krallarının müşaviri olur. Bu vəzifədə, Danu nəslə adanı istila edərkən ilk Maq Tuired döyüşündə vuruşan Fir Bolq kralı Eoxayd mak Eyrekə məsləhətlər verir. Finn Makkulun zamanına qədər sağ qalan, onunla eyni zamanda doğulan sehrli bir şahinlə birlikdə İrlandiya və onun tarixi haqqında bütün məlumatların əxz olunduğu bilgi deposu kimi tanınır. İrlandiya xristianlaşdıqdan sonra şahinlə birlikdə ölümlü dünyanı tərk etmək qərarına gəlirlər. Qızılbalıq cildinə girmə qabiliyyətinə və müdrəkliyinə görə “Bilgi somonu” mifoloji təyinatına da sahibdir. Əslində Fintan kelt mifologiyasının “primordial insanıdır” [32, s.150]. M.Van Xamelə görə, daşqından sonra

gələn Partolon isə bitkilər aləminin himayədarı olan tanrıdır. Çox vaxt Partolonu Levi-Bryulun təbircə “dema” kimi qəbul edirlər. Partolon bir “dema”dır – hər şeyin mənşəyi ondan başlayır, hər şey ondan asılıdır və hər şeyin yaradıcısı odur [32, s.152]. O, Tanrı-yaradıcı və ya mifik əcdad kimi o Xaosdan dünyanı törədir, gölləri, çayları, düzənlikləri yaradır. İqtisadiyyatın və tərəqqinin əsaslarını qoyur, xam torpaqların becərilməsi, balıqçılıq, əkinçilik, heyvandarlıq və s. onun adı ilə bağlıdır. Partolondan sonra adaya gələn Nemedlər kosmoqonik fəaliyyətə davam edirlər, Partolonun yaratdığı dörd düzənliyə on iki düzənlik əlavə olunur. Fir Bolq nəslə İrlandiyanı beş vilayətə bölürlər, onların gəlişi ilə aqrar sivilizasiya mərhələsi bitir, hərbi aristokratiyanın nizamlanması başlayır, nizələr kelt mifologiyasında görünürlər. Fir Bolqdan sonra gələn Danunun nəslə isə, əvvəlkilərdən fərqli olaraq gəmilərlə deyil, buludlarla uçub gəlmişdilər.

J.Dyumezilin üç iyerarxik funksiya konsepsiyasına görə, İrland mifik tarixəncəsini belə təsnif edirlər: Partolonlar və Nemedlər aqrar mədəniyyətin qurucuları idilər, Dyumezilin “məhsuldarlıq” qavramını simvolizə edirlər, Fir Bolq “fiziki gücü”, Tuata de Dannan (Danunun nəslə) isə “sakral”olanı (magik və dini bacarıqları, müdrəkliyi) təmsil edirlər [31, s.33]. Bütün bu nəsilərlə döyüşən fomorlar isə Xaosu təmsil edirlər, kelt miflərində təkgözlü, təkqollu və təkayaqlı təmsil olunan fomorlar demonik səciyyəyə daşıyır, kosmik nizama münasibətdə antaqonist mövqedədirlər. Kainatda yaradılış və tənəzzülün əbədiyyəti və daimiliyi kelt mifologiyasının əsas elementlərindən biridir. Partolon, Nemed və s. nəsil yaradıcıdırlar, sivilizasiyanın ilkin etaplarını yaradırlar, Xaosu Kosmosa çevirirlər, lakin hər dəfə bu proses məhlə nəticələnilir. Epidemiyalar, fəlakətlər, köləlik və s. nəticəsində dünyanın nizamı pozulur, kosmos yenidən xaosə dönüşür, hər yeni gələn nəsil təzədən nizamı yaratmağa çalışır. Çünki, *“hər hansı kosmoqoniya hadisəsinin başlanğıc məqamı xaos sayılır. Kosmoqoniyalarda xaos aləmi heç nəyin oimadığı bir boşluq, yoxluq, qaranlıq dolu heçlik olmaqdan başlamış xtonik varlıqlardan, ya da yer üzünün başdan-ayağa sularndan*

ibarət olmağına qədər ən müxtəlif şəkillərdə təsvir olunmuşdur” [5, s.30].

Paqan ənənə və təbiətin mifik dərkində simvolların funksiyası

Dünyanın bioloji bir parçası olan insan yaşamını davam etdirmək üçün məsuliyyət daşıyır. Yaşamını təbiətin ritminə görə nizamlayan paqan dünya mərkəzli yaşama inanır, dünya yaşayan bir varlıqdır və buna qadir olan gücləri Tanrıça ilə simvolizə edir. Yaşamın istənilən forması paqan üçün müqəddəsdir. Bütün canlılar, görünən və görünməyən təbiət varlıqları insanlar kimi bu Yer üzündə də yaşamaq hüququna malikdirlər və hamısının mövcudluğunda Dünya nizamına xidmət edən bir məqsəd mütləq vardır. Dünya üzərində var olan hər nəsnə sakral olanın təzahürüdür, bu bir ağac, bir daş, bir qaya, bir su qaynağı və s. ola bilər. “*Təbiətlə uzlaşmanın bir başqa təzahürü təbiətin zaman döngülərinə uymaqdır...dünyamızın ekliptikası ilə göy ekvatorunun arasındakı bucaq 23°27' dərəcədir ki, bu da gecə-gündüz döngüsündən sonra Dünyanın ən önəmli döngüsünü təşkil edir, fəsillərin var olmasına səbəb olur. Şimal Yarımkürəsində, Avropa və Ağ dəniz hövzəsində yaşayan xalqların paqan inancları bu döngü sistemindən ciddi şəkildə təsirləniblər*” [2, s.18]. Kelt mifologiyası bütün şifahi ənənələr kimi mövsümi dəyişikliklər haqqında zəngin düşüncələrə malikdir. Qalliyada və İrlandiyada il əsasən iki yarıya bölünürdü: qış və yay. Pastoral səciyyəli, heyvandarlıqla bağlı bu bölgədə ilin ilk yarısı olan qış noyabrın birində – Samhaynda, ilin ikinci yarısı olan yay isə mayın birində – Beltaynda başlayırdı [19, s.89-90]. İrlandiyada daha sonra bu mövsümi bölgü dörd mifoloji-folklorik festivalla təmsil olunmağa başlamışdı: İmbolk (Imbolc), Samhayn (Samhain), Beltayn (Beltaine) və Luqnasad (Lughnasa) festivalları birlikdə “İl çarxı”nı (“Wheel of the Year”) təşkil edir. İrland qəhrəmanı Kuxulinin Emerə iltifatı ilə bağlı saqada qız öz talibinə “Yayın istirahətə çəkildiyi Samhayndan yazın başlanğıcındakı ilk qoyun sağımına – İmbolka qədər, İmbolkdan yayın başladığı Beltayna qədər, Beltayndan yerin kədərli payıza büründüyü Bron Trogainə (elə “Yerin kədəri” mənasındadır, çox vaxt Luqnasad adı ilə qeyd olunur –

Ə.G.) qədər” yuxusuz qalmağı söyləyir [29, s.27].

Kelt təqvimində “müqəddəs” ilin dörd festivalından birincisi *İmbolkdur*. İmbolk və ya Müqəddəs Briqitta günü – İrland təqvimində dörd əsas bayramdan biridir, kelt xalqları tərəfindən fevralın əvvəlində (adətən 1-2 fevralda) və ya baharın ilk əlamətlərinin göründüyü dövə qeyd olunur. Belə ki, bu vaxt günəş təqviminə görə keçid dövrüdür, qış gündönümündən yaz gecə-gündüz bərabərliyinə (ekinoksa) keçidi rəmzləşdirir. Quzulama və qoyunların ilk sağımı ilə bağlıdır.

Beltayn (Beltaine) mayın birində keçirilən festivaldır, yaz ekinoksundan yay gündönümünə keçidin, heyvanların yay otlaqlarına göndərildiyi pastoral yay fəslinin başlanğıcının qeyd olunmasıdır. Onları təbii və fəvqəltəbii güclərin zərərlərindən qorumaq üçün xüsusi ritual-ayınlar keçirilir, odun simvolik ifadəsi ilə xarakterizə olunur. Beltayn “Belin (Belenin) alovları” mənasını verən bir kelt sözüdür, çünki festivalın seçilmiş tanrısı Belen idi (Belenus və ya Belenos da deyilir) [7, s.195]. Keltlər günəşə ibadət edirdilər, Belen də “parlaq, parıldayan” mənasını verən, günəşin, odun, işığın tanrısı idi, çox vaxt Apollonla eyniləşdirilir, onu günəşin bərpəedici və şəfaverici güclərinin bir təmsilçisi olaraq görürdülər. Belə qəbul edilir ki, Beltayn zamanı “aos si” (və ya sidlər, tez-tez ruhlar və ya pərilər olaraq da adlandırılır) aktivləşir və ritualların məqsədi həmin ruhları sakitləşdirməkdir [17, s.218-225; 22, s.202; 27, s.105]. Beltayn, “*günəşin artan gücü ilə əlaqəli olaraq, məhsuldarlıq ritualının yenidən vacibləşdiyi bahar vaxtı nikbinlik festivalı*” kimi tanınır [12, s.181].

Luqnasad festivalı isə avqust ayında (adətən avqust ayının 1-də) keçirilən, yay gündönümündən payız ekinoksuna keçidi rəmzləşdirən bayramdır. Məhsul yığımının başlanğıcını ifadə edir, yetişmiş məhsulun ilk barından piroq bişirilir. Erkən kelt mətnlərində rast gəlinən Luqnasad da paqan mənşəlidir, festivalın özü tanrı Luqun adını daşıyır. Luq İrland mifologiyasında ən önəmli tanrılardan biridir, “Tuatha De Danann”, yəni ilahi Danu nəslinin üzvüdür, saqalarda döyüşçü, kral, usta sənətkar və xilaskar kimi təsvir olunur [22, s.1200; 25, s.117; 6,

s.194]. Əsasən iki epiteti var: Lamfada (“uzun qollu”, ehtimal ki, nizə atmaq qabiliyyətinə və ya hökmdar kimi gücünə görə) və Samildanax (“bir çox sənətkarlıq sahəsində eyni dərəcədə bacarıqlı” olduğuna görə). Luq german-skandinav mifologiyasındakı Loki kimi bir trikster xarakterinə malikdir. İrland folklorşünas Máire MacNeilin (1904-1987) bildirdiyinə görə, Luqnasad zamanı icra edilən dini ayinlərdə “ilk meyvələr”in təqdimarı, yeni qida və yaban mersini ziyafəti, bir öküzün qurban edilməsi əks olunur, Luqun bəşəriyyətin xilasını naminə məhsulu ələ keçirməsi və mənfi gücləri məğlub etməsini rəmzləşdirən rəqs ritualları yer alırdı. Bu tədbirlər dağların və təpələrin üstündə keçirilirdi [23, s.10].

Samhayn (Samhain) bayramı ənənəvi şəkildə hər ilin 31 oktyabrından 1 noyabra qədər qeyd olunan, Qış fəslinin gəlməsini bildirən və “Müqəddəslər günü” və “Hellouin” kimi bayramların da kökünü təşkil edən Kelt dini festivalıdır. Beltayn festivalı kimi Samhayn da əsasən pastoral məzmun daşıyır, keltlərin heyvandarlıq təcrübəsi ilə bağlıdır. Samhayn bayramı həm də keltlərin O biri dünya inancından törəyir, kelt əfsanələrinə görə məhz bu bayramda əbədi və fani dünyanın sakinləri görüşür.

Bu mövsümi festivalların üçü – Samhayn, Beltayn, İmbolk – sırf heyvandarlıqla bağlıdır, mifoloji düşüncənin daha gec mərhələsi ilə bağlı olan Luqnasad isə aqrar inkişaf əlaqədar ortaya çıxır.

Coğrafi müxtəliflik və genişlik Kelt xalqlarının vahid mərkəzi dövlət halında birləşməsinə mane olmuşdu. Kelt fərdləri rahiblər, döyüşçü zadəganlar və adi insanlar olmaqla müxtəlif sinfi çevrələrə mənsub idilər və bir çox fərqli sosial qruplara bölünürdülər. Keltlərin müəyyən qismi bir başcının rəhbərlik etdiyi kiçik ailə klanına, başqa qismi hər hansı kralın və ya aristokrat sinfin rəhbərlik etdiyi daha böyük cəmiyyətlərə mənsub idilər. Bəziləri isə savaşlarla həyatlarını təmin edən səyyar döyüşçü dəstələrinə birləşirdilər. Tamamilə qanunauyğundur ki, kelt miflərində məhz tanrılar və tanrıçalar, kralar və kraliçalar, əzəmətli döyüşçülər, cəsur qəhrəmanlar və macərapərəstlərin hekayələri yer alır. “*Mifologiya keçmişdəki insanların, mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların sirlərini açmağa kömək edən bir açardır. Hətta həmin dünyaların sakinləri çoxdan yox olduqdan sonra belə, hekayələrini oxuyaraq onlar haqqında nələrsə öyrənmə bilərik*” [11, s.VII].

Nəticə / Conclusion

Bardların, druidlərin və filidlərin bu sehrli, fəvqəltəbii təhkiyələrində oxucu eyni zamanda sadə əkinçilərlə və çobanlarla da rastlaşır. Bu mifik hekayələr yer üzünü, onun canlılarını və təbiət möcüzələrini canlandıran bir mədəniyyətə

tin rəsmini yaradır. Kelt mifinin tanrıları və tanrıçaları Günəşi, ulduzları, odu, suyu, havanı, torpağı, heyvanları və fani aləmdən kənarda olan ruh dünyasını simvollaşdırır.

Ədəbiyyat / References

1. Abdulla, Kamal. Seçilmiş əsərləri: 7 cildə, IV cild: Qorqudnamə. Bakı: “Mütərcim”, 2020.
2. Altunay, Erhan. Paganizm - 1: Kadim Bilgeliğe Giriş. İstanbul, Hermes yayınları, 2015.
3. Armstonq, Karen. Mifin qısa tarixi. (ingilis dilindən tərc. Y.İslamzadə). Bakı: TEAS Press, 2017.
4. Bəkirqızı (İsayeva), Pərvanə. Mifopoetika və XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının poetik strukturu Bakı: “Elm və təhsil”, 2015.
5. Bəydili, Cəlal (Məmmədov). Tiirk mifoloji obrazlar sistemi: struktur və funksiya (monoqrafiya). Bakı: “Mütərcim”, 2007.
6. Bilgiç, A.Timur. Dünya Mitolojileri Sözlüğü (Birinci Basım bas.). Yenişehir, Ankara: Barış Kitabevi, 2013.

7. Birkhan, Helmut. "Belenos/Belinos". In Koch, John T. (ed.). *Celtic Culture: A Historical Encyclopedia*, 2006.
8. Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "Gaul". *Encyclopedia Britannica*, 31 Oct. 2008, <https://www.britannica.com/place/Gaul-ancient-region-Europe>. Accessed 15 November 2021.
9. Carpenter, Dennis D. *Emergent Nature Spirituality: An Examination of the Major Spiritual Contours of the Contemporary Pagan Worldview*. In Lewis, James R. (ed.). *Magical Religion and Modern Witchcraft*. Albany: State University of New York Press, 1996.
10. Celtic Cosmogony and Eschatology. <http://www.maryjones.us/jce/cosmogony.html#2>
11. Celtic mythology, A to Z / Gienna Matson; revised by Jeremy Roberts. – 2nd ed. Chelsea House Publishers, 2010.
12. Chadwick, Nora. *The Celts*. London: Penguin, 1970.
13. Davies, Sioned. *The Mabinogion*. Oxford University Press, 2005.
14. Green, Miranda. (Ed.). *The Celtic World* (1st ed.). Routledge. 1995. <https://doi.org/10.4324/9780203713792>
15. Green, Miranda. *Animals in Celtic Life and Myth* (1st ed.). Routledge, 1992. <https://doi.org/10.4324/9780203023563>
16. Haven, Kendall F. *Wonders of the land (Wonders of nature : natural phenomena in science and myth). Merging Earth Myth with Earth Science*. Westport, Connecticut • London: Libraries Unlimited, 2006.
17. Hutton, Ronald. *The Stations of the Sun: A History of the Ritual Year in Britain*. Oxford University Press, 1996.
18. James, Simon. *The Atlantic Celts – Ancient People Or Modern Invention*. University of Wisconsin Press, 1999.
19. Jones, Prudence, Pennick, Nigel. *A History of Pagan Europe*. London and New York: Routledge Press, 1995.
20. Jung, C.G. "A Psychological Approach to the Dogma of the Trinity" (1948), in *Collected Works of C.G. Jung*, Princeton University Press 1969, vol. 11, 2nd edition.
21. Kappraff, Jay. *Beyond Measure: Essays in Nature Myth, and Number. Series on Knots and Everything: Volume 28*. Singapore: World Scientific In press, 2002.
22. Koch, John T. *Celtic Culture: A Historical Encyclopedia*. Volumes 1-5. ABC-CLIO, 2006 – History.
23. MacNeill, Máire. *The Festival of Lughnasa: A Study of the Survival of the Celtic Festival of the Beginning of Harvest*. Oxford University Press, 1962.
24. Nguyen, Trung. *History of Gods. Volume 1 of Is There a God?* EnCognitive.com, 2016.
25. Olmsted, Garrett. *The Gods of the Celts and the Indo-Europeans*. University of Innsbruck, 1994.
26. Price, Bill. *Kelt mitolojisi. Çeviri: Cumhur Atay. Kalkedon yayınları*, 2011.
27. Santino, Jack. *The Hallowed Eve: Dimensions of Culture in a Calendar Festival of Northern Ireland*. University Press of Kentucky, 1998.
28. Tarvos Trigaranos. "The Bull and the Three Cranes" <http://www.maryjones.us/jce/tarvostrigaranos.html>
29. *The Táin*. By Kinsella, Thomas, translator; Le Brocquy, Louis, Oxford University Press, 1970.
30. Мирча Элиаде. *СВЯЩЕННОЕ И МИРСКОЕ*. Москва: Изд-во МГУ, 1994.
31. *Предания и мифы средневековой Ирландии'* \Под. ред. Г.К.Косикова. Составление, перевод, вступительная статья и комментарии С.В.Шкунаева. Москва: МГУ, 1991.
32. Широкова Н.С. *Культура кельтов и нордическая традиция античности*. СПб.: Евразия, 2000.

Язычество и Культ Природы: функция символов в кельтском мифологическом мировоззрении

Этрабе Гюль

Доктор философии по филологии

Бакинский инженерный университет. Азербайджан.

E-mail: egul@beu.edu.az

Резюме. В представленной статье исследуется богатое мифологическое наследие кельтов в контексте язычества и культа природы. Мифические истории, передаваемые из поколения в поколение через бардов, друидов и филлоксеры, создают картину культуры, которая оживляет землю, ее созданий и чудеса природы. Говорят, что боги и богини кельтской мифологии символизируют солнце, звезды, огонь, воду, воздух, землю, животных и мир духов за пределами мира смертных. Кельтское язычество, для которого характерны поли-теизм, анимизм и пантеизм, исследует функцию символов в мифологическом понимании природы. Показано, что язычество основывалось на принципе гармонии с природой, вера в «святость» всего, что видишь вокруг человека, была основой языческого мировоззрения. Эта священность является проявлением божественности и этот принцип определяет суть кельтской мифологии.

Ключевые слова: кельты, мифология, язычество, природа, символы